

KUTADGU BİLİĞ'İN İNGİLİZCE ÇEVİRİSİ

NÜKET ESEN*

Yûsuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'i Chicago Üniversitesi Türkçe Profesörü Robert Dankoff tarafından İngilizceye tercüme edilmiş. Eser tercüme edilirken, İngilizce nazım kalıpları içine sokulmaya çalışılarak anlamından birşey kaybetmemesi için, nesre çevrilmiş. Dankoff eserin sonuna koyduğu notlarla, özellikle islâmiyeti ve İslâm kültürünü bilmeyen okuyucular için, açıklamalarda bulunmuş. Ayrıca, İngilizcede tam karşılığı olmayan kelimeleri de bu notlarda açıklamış. Sonuçta ortaya rahat okunabilir ve anlaşılır bir metin çıkmış. Böylelikle, Türk-İslâm kültürünün bu önemli eseri Batı dünyasına kazandırılmış oldu. Tercüme Rahmeti Arat'ın eser üzerindeki edisyon kritiğinden yapılmış.

Kitabın Kutadgu Bilig'in tercüme bölümü kadar önemli bir bölümü de girişidir. 35 sayfalık giriş bölümünde Dankoff eserle ilgili bazı tanıtıcı bilgiler vermiş ve yorumlar getirmiştir.

Girişte, yazar, Karahanlı metinlerine yönelmesinin Türk-İslâm birleşiminin köklerine inmek arzusundan kaynaklandığını belirtiyor. Kutadgu Bilig'deki ana temanın kişisel vicdan ile toplumsal zorunlulukların çelişkisi olduğunu söyledikten sonra "Eserin karakteri" bölümüne geçiyor.

Burada, yazar, Firdevsî'nin Şehnâme ile yaptığını, Yûsuf'un Kutadgu Bilig ile yapmak istediğini belirtiyor. İslâm kültürü içinde, Arap kültürünün yanında, İran kültürüne de bir yer edindirmek isteyen Firdevsî gibi Yûsuf da Türk kültürünü bu bütüne ortak etmek gayesinde. Firdevsî İran destanını İslâmî bir forma sokarak bunu yapıyor. Yûsuf ise Türk geleneğindeki menkıbe ve sagayı almıyor. Arap ve İran edebiyatında gördüğü devlet idaresi idealini işliyor. Böylelikle, Araplarda ve İranlılarda var olan hükümdarlık ve bilgelik vasıflarının İslâmiyet içinde Türklerde de olduğunu göstermek istiyor.

"Karahanlılar ve Türk kültürü" bölümünde yazar, Kaşgarlı Mahmud ve Yûsuf Has Hâcib'in Türk-İslâm edebiyatını başlatanlar olduğunu be-

*Marmara Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı doktora öğrencisi.

lirttikten sonra Yûsuf'un öneminin Orta Asya Türk geleneği ile İslâmın dinî değerlerini birleştirmesinden kaynaklandığını söylüyor.

“Eserin ana yapısı” bölümünde yazar eserdeki dört ana karakterin dört soyut prensibi temsil ettiklerini belirtiyor. Kün Togdı, hükümdar, adalet. Ay Toldı, vezir, saadet, şans. Ögdülmiş, bilge, akıl, bilgelik. Odgurmuş, derviş, akıbet.

“Hükümdarlara örnek ve uyarı geleneği: onbirinci yüzyıla kadar” bölümünde hükümdarlara örnek ve uyarı geleneğinin evrensel bir edebî tür olduğu belirtiliyor. Bu türün tam tanımı devlet idaresi üzerine nasihatlerdir. Bu türü otokrat devlet yapıları olan birçok yerde bulmak mümkün: Yakındoğu, Çin, Hindistan, Eski Yunan ve Ortaçağ Avrupasında. Otokrat bir toplumda bu edebî türün önemli bir işlevi oluyor. Gelenekleri devam ettiriyor, idarî değişiklikleri kolaylaştırıyor, devlet krizlerinde yardımcı olan bilgiler veriyor.

Bu edebiyat türünün yapısı her yerde aynı. Vezir veya baştaki kişinin danışmanı bu kişiye doğrudan hitap ederek konuşuyor veya baştaki kişi kendi mirasçısına doğrudan hitap ediyor. Bu türde, konu genelde bu dünya işleridir. Diğer dünya ile ilgili konular ikincilikte kalıyor. Bu dünyanın düzeni, huzuru ön plandadır.

Hükümdarlara örnek ve uyarı geleneğine tarih içinde bakan yazar bu geleneğin İran, Yunan ve tek tanrılı dinler ile Sâsânilerde var olduğunu anlatıyor. 11'inci yüzyılda bu tür, İslâm dünyasında, önce Araplarda, sonra İranlılarda ortaya çıkıyor. Kutadgu Bilig de bu akımın içindedir. İslâmiyette de başlayan bu geleneği Türk geleneği ile birleştiriyor. Yazar, Kutadgu Bilig'e Fars hükümdarlarına örnek ve uyarı eserlerinin esin kaynağı olmuş olabileceğini belirtiyor.

Dankoff, İslâmî hükümdarlara örnek ve uyarı geleneğinde, birçok bilgi ve nasihatı önemli bir kişi söylemiş gibi nakletmek adeti olduğunu belirtiyor. Kutadgu Bilig'de bu bilgili ve akıllı kişiler çoğunlukla Orta Asya Türk kökenlidir.

Kutadgu Bilig'deki “Fars etkileri”nin açıklandığı bölümde yazar, bu etkinin en çok dilde görüldüğünü belirtiyor. Kullanılan birçok klişe kelime Farsça'dan alınmadır. Ayrıca, devlet idaresi ile ilgili terimler de İran kökenlidir.

Yazar ayrıca, Kutadgu Bilig'de akıl kavramının İslâm felsefesi yoluyla Yunan felsefesinden etkilenmiş olabileceğini ama bunun isbatlanamayaca-

ğını belirtiyor. Budizm'in de bu eser üzerinde önemli bir etkisi olmadığını söylüyor.

“Kur’ân ve Hadis” bölümünde yazar, eserde Kur’ân ve Hadislere doğrudan hiçbir atıf olmadığını, bütün atıfların Orta Asya Türk büyüklerine olduğunu belirtiyor. Bu, Yûsuf’un gâyesine uygun. Çünkü böylelikle Müslüman olanların kolaylıkla fark edecekleri gibi Kur’ân’dan ve Hadislerden alıntılar olmasına rağmen bunların açıkça belirtilmiş olmaması Türklerin de Arap ve İranlılar gibi İslâmî bilgi ve kültüre zaten sahip oldukları ve bunları okuyunca kendiliklerinden anlayacakları imâ edilmiş oluyor.

“Sûfilik” bölümünde yazar Odgurmuş’ın birçok düşüncesinin Sûfi düşünceden alındığını, Ödgülmüş’in de Sûfi doktrininden alıntılar yaptığını belirtiyor. Yazara göre eserde Sûfilik’in etkisi büyük. Sûfi düşüncede var olan Tanrıya hizmet-hükümdara hizmet çelişkisi bu eserde mevcuttur. Odgurmuş’ın yaşam tarzı bir Sûfininki gibidir. Yalnız yaşıyor. Sûfilerde görülen, atâlet sayıldığı için uyku uyumama gayretinin Odgurmuş’ın isminin anlamına yansdığı görülüyor.

Odgurmuş âkıbetin sembolü olduğu için hükümdara ruhu ve öbür dünya ile ilgili nasihatlerde bulunuyor. Odgurmuş’ın tam tersi olan Ödgülmüş ise bu dünya ile ilgili bilgi ve akıl sahibidir. Hükümdara devlet idaresi ile ilgili nasihatler veriyor. Yazar, bu iki kişi arasında geçen tartışmanın da Sûfi edebiyatından alınma olduğunu belirtiyor.

“Yalnızlık ve toplum” bölümünde yazar, İslâm’ın başlangıcından beri var olan “Tam dindar bir hayat yaşayabilmek için yalnız mı, yoksa diğer Müslümanlarla birlikte mi yaşamalı?” sorusunun Sûfi edebiyatına da girmiş olduğunu belirtiyor. Gazâlî, Kitâb-ı Âdabü’l- Uzlâ eserinde hem yalnız yaşamanın, hem de toplum içinde yaşamanın faydalı ve zararlı taraflarını anlatıyor. Yazar, Kutadgu Bilig’deki Odgurmuş ile Ödgülmüş arasındaki tartışmayı, karşılıklı tartışma biçiminde yazılmış olan Gazâlî’nin bu eserine paralel görüyor.

“Eserin analizi ve yorumu” bölümünde Dankoff, eserin tek orijinal yönünün İslâmî hükümdarlara örnek ve uyarı türünde Türkçe ve Türk geleneklerini yansıtan bir eser olması olmadığını söylüyor. Yûsuf bu tür eserde yeni olarak, bir çerçeve hikâye içinde karşılıklı konuşmalarla dramatik bir yapı meydana getiriyor, ana karakterlere allegorik isimler veriyor, toplum ve devlet ahlâkı ile Sûfi görüşünü karşılaştırıyor.

Eserin birinci bölümü tam hükümdarlara örnek ve uyarı geleneği içinde, çeşitli konularda bilgi ve nasihatleri içeriyor. İkinci bölümde ise toplumun politik idealleri ile kişinin dinî vicdanı arasındaki çelişki sergileniyor.

Esere allegorik düzeyde baktığında, yazar, şu sonuca varıyor:

Adâletin iyi işleme için şansa, akla ve akıbeta, yani öbür dünya bilgisine, dine ihtiyaç var. Adâletin timsali olan hükümdar önce şansı ve saadeti temsil eden vezirinden hizmet görüyor. Ama şans güvenilmez birşey; vezir ölüyor. Sonra hükümdar Ödgülmiş'i, akli, bilgeliği buluyor. Bununla da yetinmiyor. Odgurmuş'ın, âkıbetin de yardımını istiyor. Fakat bu dünya ile öbür dünyanın işlerini biraraya getirmek zor oluyor. Sonuçta Odgurmuş ölüyor. Adâlet, akıl, ve bilgelik devleti idare etmek üzere başbaşa kalıyorlar.

Dünya işleri ile ilgili Ödgülmiş ile öbür dünya ile ilgili Odgurmuş arasındaki tartışma sonda tatlıya bağlanıyor. Odgurmuş devlet adamına, hükümdara ve halka hizmete devam etmesini salık veriyor. Ögdülmiş de dervişin devlete hizmet edemeyeceğini, daha üstün birşeye hizmete karşı olduğunu anlıyor. Sonuçta, iki karşıt taraf birbirinin görüşünü kabul ediyor ve saygı gösteriyor. Bu son, İnan-İslâm geleneğindeki önemli bir temayı yansıtıyor: âdil devlet idaresi ile doğru din ikiz kardeşler, ayrılamazlar.

Anlaşıyor ki Yûsuf için, çelişki ve tartışma olmasına rağmen iki taraf da birbirini anlıyor ve takdir ediyor. Din ve dünya işleri çelişki içinde olabilirler ama insanların ikisine de ihtiyacı vardır ve Kutadgu Bilig hükümdarın her iki dünyada da başarılı olabilmesini sağlamak için yazılmıştır. Sonda Odgurmuş'ın Ay Toldı gibi ölümü anlamlıdır. Hükümdar devleti idare etmek için şansa güvenemediği gibi dine de güvenmemelidir. Devlet idaresinde önemli olan adâlet ve bilgeliktir.

Dankoff'a göre, İslâm'da insanların ilgilendiği iki konu olan din, âhîret ve dünya, devlet işlerinden, devlet işleri İslâm tarihi içinde zamanla küçük görülür oluyor. İslâmî hükümdarlara örnek ve uyarı geleneğinin önemli bir işlevi de devlet işlerinin prestijini tekrar yükseltip din işleriyle eşit önem seviyesine getirmek. Halifenin artık politik otoritesinin kalmadığını, Sultanın da dinî bir otoritesinin olmadığı 11'inci yüzyılda Gazâlî ve Yûsuf Has Hâcib gibi Sunnî yazarlar din ve devlet işlerini aynı düzeye getirmeye çalışıyorlar.